

ФОРМИ І МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЗА РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ТА ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ВІДПОВІДНІ РЕЛІГІЙНІ ЧИ ІНШІ ПЕРЕКОНАННЯ ЩО ДАЮТЬ ПРАВО НА НЕВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

В. О. Заросило, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права та безпеки імені Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
orcid.org/0000-0002-9572-7530

Ю. Б. Курилюк, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії держави і права
ВНЗ «Національна академія управління»
orcid.org/0000-0002-4035-4431

В. О. Вацюк, кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-наукового інституту права та безпеки імені Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
orcid.org/0000-0001-8705-6223

У статті здійснено комплексний аналіз форм і методів державного контролю за особами, які, посилаючись на релігійні чи інші переконання, претендують на право невиконання окремих конституційних обов'язків. Дослідження ґрунтується на положеннях Конституції України, зокрема статті 35, яка визнає баланс між свободою світогляду і віросповідання та обов'язком дотримання законів.

Обґрунтовано, що релігійні переконання не можуть бути універсальною підставою для ухилення від виконання конституційних обов'язків, однак у визначених законом випадках допускається трансформація способу їх реалізації, зокрема через інститут альтернативної (невійськової) служби. У цьому контексті державний контроль набуває не ідеологічного, а процедурного характеру, спрямованого на перевірку правомірності невиконання обов'язків, а не змісту переконань особи.

Особливу увагу приділено теоретичному осмисленню категорій «контроль» і «нагляд» у працях вітчизняних науковців. Проаналізовано підхід, відповідно до якого розмежування цих понять здійснюється за критеріями організаційної підпорядкованості, змісту діяльності та правових наслідків.

Встановлено, що нагляд переважно спрямований на забезпечення дотримання законності незалежними суб'єктами, тоді як контроль має більш комплексний характер і пов'язаний із оцінкою діяльності підконтрольних об'єктів. Водночас сучасні умови функціонування держави зумовлюють певне розмивання меж між цими категоріями, що свідчить про необхідність їх подальшого нормативного уточнення.

У статті також розкрито підхід, згідно з яким контроль за діяльністю релігійних організацій і осіб, які мають відповідні переконання, розглядається як діяльність уповноважених органів, спрямована на забезпечення дотримання законодавства про свободу совісті, а також статутних положень релігійних організацій. Наголошено, що адміністративний нагляд у цій сфері виконує превентивну функцію, спрямовану на попередження правопорушень та захист прав і законних інтересів громадян.

У роботі систематизовано основні форми державного контролю у досліджуваній сфері. До них віднесено реєстрацію та легалізацію релігійних організацій як форму попереднього контролю, що здійснюється на етапі їх створення; нагляд за дотриманням законодавства, який спрямований на забезпечення правомірності діяльності релігійних суб'єктів; фінансовий і податковий контроль, що забезпечує прозорість використання майна і коштів; а також візовий і міграційний контроль щодо іноземних релігійних діячів. Доведено, що кожна з цих форм має самостійне функціональне значення, проте всі вони об'єднані спільною метою – забезпечення законності без втручання у свободу віросповідання.

© В. О. Заросило, Ю. Б. Курилюк, В. О. Вацюк, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Узагальнено, що ефективна система державного контролю у досліджуваній сфері повинна базуватися на поєднанні принципів законності, нейтральності та пропорційності. Держава має забезпечувати виконання конституційних обов'язків, водночас не допускаючи втручання у внутрішню сферу переконань особи.

Ключові слова: Конституція України. свобода світогляду і віросповідання. конституційні обов'язки. державний контроль. адміністративний нагляд. релігійні переконання. релігійні організації. альтернативна (невійськова) служба. фінансовий контроль. податковий контроль. візовий та міграційний контроль. принцип відокремлення церкви від держави. права людини. законність. правове регулювання.

Zarosylo V.O., Kurylyuk Yu. B., Vatsyuk V.O. Forms and methods of monitoring over religious organization and individuals with religious or other beliefs that grant the right to refrain from fulfilling certain constitutional obligations

The article provides a comprehensive analysis of the forms and methods of state control over individuals who, invoking religious or other beliefs, claim the right to refrain from fulfilling certain constitutional obligations. The study is based on the provisions of the Constitution of Ukraine, in particular Article 35, which establishes a balance between freedom of thought, conscience, and religion and the duty to comply with the law.

It is substantiated that religious beliefs cannot serve as a universal ground for evading constitutional obligations; however, in cases provided for by law, a transformation of the manner of their fulfillment is allowed, in particular through the institution of alternative (non-military) service. In this context, state control acquires not an ideological but a procedural character, aimed at verifying the legality of non-performance of obligations rather than assessing the content of an individual's beliefs.

Particular attention is paid to the theoretical understanding of the categories of "control" and "supervision" in the works of domestic scholars. An approach is analyzed according to which the distinction between these concepts is made based on criteria such as organizational subordination, the content of activity, and legal consequences.

It is established that supervision is mainly aimed at ensuring legality in the activities of independent entities, whereas control has a more comprehensive nature and is associated with evaluating the activities of subordinate objects. At the same time, modern conditions of state functioning lead to a certain blurring of the boundaries between these categories, which indicates the need for their further normative clarification.

The article also examines an approach under which control over the activities of religious organizations and individuals holding relevant beliefs is understood as the activity of authorized bodies aimed at ensuring compliance with legislation on freedom of conscience, as well as with the statutory provisions of religious organizations. It is emphasized that administrative supervision in this area performs a preventive function aimed at preventing offenses and protecting the rights and legitimate interests of citizens.

The paper systematizes the main forms of state control in the studied field. These include the registration and legalization of religious organizations as a form of preliminary control carried out at the stage of their establishment; supervision over compliance with legislation, aimed at ensuring the legality of the activities of religious entities; financial and tax control, which ensures transparency in the use of property and funds; as well as visa and migration control over foreign religious figures. It is proven that each of these forms has an independent functional significance, yet all of them are united by a common goal – ensuring legality without interfering with freedom of religion.

It is concluded that an effective system of state control in this area should be based on a combination of the principles of legality, neutrality, and proportionality. The state must ensure the fulfillment of constitutional obligations while at the same time preventing interference in the internal sphere of an individual's beliefs.

Key words: Constitution of Ukraine; freedom of thought, conscience and religion; constitutional obligations; state control; administrative supervision; religious beliefs; religious organizations; alternative (non-military) service; financial control; tax control; visa and migration control; principle of separation of church and state; human rights; legality; legal regulation.

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Проведення наукового дослідження з даного питання зумовлено необхідністю забезпечення належного балансу між гарантіями свободи світогляду і віросповідання та обов'язком виконання конституційних приписів, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом і трансформацією суспільних відносин. Зростання кількості випадків, коли особи посилаються на релігійні чи інші переконання як підставу для невиконання окремих обов'язків, потребує чіткого визначення меж і форм державного контролю у цій сфері.

Водночас відсутність єдиного наукового підходу до розуміння поняття «контроль», а також недостатня деталізація відповідних механізмів у законодавстві, зумовлюють необхідність комплексного дослідження цієї проблематики з метою забезпечення дотримання прав людини та ефективного функціонування держави.

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає у відсутності чітко визначених правових та теоретичних засад здійснення державного контролю за релігійними організаціями та особами, які, посилаючись на релігійні чи інші переконання, претендують на право невиконання окремих конституційних обов'язків. Неврегульованість меж такого контролю, а також нечіткість розмежування понять «контроль» і «нагляд» у законодавстві та науковій літературі створюють ризики як надмірного втручання держави у сферу свободи совісті, так і зловживання правом з боку окремих осіб.

У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні цілісного підходу до визначення форм і методів контрольної діяльності, який би забезпечував дотримання конституційних обов'язків, не порушуючи при цьому фундаментальних прав і свобод людини.

Аналіз сучасної наукової літератури.

Аналіз наукових досліджень у межах поданого матеріалу свідчить про наявність кількох взаємопов'язаних підходів до розуміння державного контролю у сфері релігійних відносин, що ґрунтуються як на нормативному, так і на доктринальному рівнях. Передусім, конституційні положення, зокрема стаття 35 Конституції України, виступають базовою теоретико-правовою основою дослідження. У науковій інтерпретації вони розглядаються як такі, що формують подвійний стандарт: з одного боку – гарантують свободу світогляду і віросповідання, а з іншого – встановлюють обов'язок дотримання законів незалежно від релігійних переконань. У науковій площині це обґрунтовує необхідність існування контрольних механізмів, які мають бути спрямовані не на зміст віри, а на юридично значущу поведінку особи.

Суттєвий внесок у дослідження співвідношення контролю і нагляду здійснила Юлія Юріївна Басова, яка запропонувала концептуальне розмежування цих категорій. Її підхід базується на критеріях організаційної підпорядкованості, змісту діяльності та юридичних наслідків. Зокрема, науковиця доводить, що нагляд спрямований на забезпечення законності щодо невідпорядкованих суб'єктів і має переважно превентивний характер, тоді як контроль пов'язаний із внутрішньоорганізаційною діяльністю та передбачає можливість застосування дисциплінарних заходів. Така позиція є важливою для розуміння меж втручання держави у діяльність релігійних організацій, які за своєю природою не перебувають у відносинах підпорядкованості з державою.

Подальший розвиток цієї проблематики знайшов відображення у працях Дмитрієва Д.А., який пропонує функціональний підхід до розмежування контролю та адміністративного нагляду. На відміну від Ю.Ю. Басової, він акцентує увагу не стільки на структурних, скільки на цільових характеристиках цих явищ. Контроль, за його позицією, спрямований на забезпечення дотримання законодавства та статутних положень релігійних організацій, тоді як нагляд виконує превентивну та охоронну функцію, орієнтовану на запобігання правопорушенням. Такий підхід дозволяє розглядати контроль як більш комплексний інструмент правового впливу, що охоплює як перевірку законності, так і оцінку відповідності діяльності організації її цілям.

Окреме місце у дослідженні займає концепція державно-конфесійних відносин, розроблена Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. У межах цієї концепції принцип відокремлення церкви від держави тлумачиться не як абсолютна ізоляція, а як функціональне розмежування сфер діяльності з можливістю їх взаємодії. Науковий підхід Центру Разумкова підкреслює, що держава має утримуватися від втручання у внутрішні питання віровчення, однак зберігає право здійснювати контроль за зовнішніми проявами діяльності релігійних організацій, якщо вони мають юридичне значення.

Узагальнюючи наукові підходи, використані у статті, можна констатувати, що сучасна доктрина не має єдиного визначення поняття державного контролю у сфері релігії, однак сходиться у ключовому: контроль допустимий лише в межах забезпечення законності та публічного порядку. При цьому всі розглянуті науковці підкреслюють необхідність дотримання принципу нейтральності держави та недопущення втручання у внутрішню сферу релігійних переконань.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз форм і методів державного контролю за релігійними організаціями та особами, які, посилаючись на релігійні чи інші переконання, претендують на право невиконання окремих конституційних обов'язків, а також визначення правових меж такого контролю з урахуванням необхідності забезпечення балансу між свободою світогляду і віросповідання та обов'язком дотримання законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення Конституції України, зокрема статті 35, формують нормативно-правову основу для визначення меж свободи світогляду і віросповідання та її співвідношення з обов'язками перед державою. У контексті дослідження форм і методів контролю ця норма має подвійне значення. З одного боку, вона гарантує кожній особі право на вільне сповідання релігії або відмову від неї, що передбачає недопустимість надмірного втручання держави у внутрішню сферу переконань. З іншого боку, у статті прямо закріплено, що релігійні переконання не можуть слугувати універсальною підставою для ухилення від виконання законів і конституційних обов'язків. Це означає, що будь-які механізми контролю за особами, які посилаються на такі переконання, мають бути спрямовані не на оцінку змісту віри, а на перевірку правомірності фактичного невиконання обов'язків і наявності передбачених законом підстав для цього.

Особливої уваги заслуговує положення про можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою [1]. Воно демонструє, що держава допускає врахування релігійних переконань, але не шляхом повного звільнення від обов'язку, а через зміну форми його реалізації. У цьому аспекті контроль набуває процедурного характеру і полягає у встановленні обґрунтованості заявлених переконань, перевірки їх щирості, а також дотриманні визначеного порядку проходження альтернативної служби.

Водночас принцип відокремлення церкви від держави обмежує можливості прямого втручання у релігійну сферу, що зумовлює необхідність застосування непрямих, юридично нейтральних методів контролю – через адміністративні процедури, документальне підтвердження та судовий нагляд. Таким чином, стаття 35 Конституції України задає баланс між свободою переконань і вимогами публічного порядку, визначаючи рамки допустимого контролю як інструменту забезпечення законності, а не засобу втручання у свободу совісті.

На сьогоднішній день у науковій літературі та в законодавстві України не має чітко визначеного поняття контролю за діяльністю релігійних установ та організацій, а також осіб, які мають певні релігійні

переконання. Через це, у різних науковців виникають різні погляди на це питання, кожен з яких заслуговує на увагу. Так Ю. Ю. Басова вважає, що «нагляд здійснюється органами щодо суб'єктів, які їм організаційно не підпорядковані, а контроль здійснюється органами щодо організаційно підпорядкованих суб'єктів, хоча в окремих випадках – і щодо непідпорядкованих суб'єктів; у процесі нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу, а за результатами контролю можуть застосовуватися і дисциплінарні заходи; нагляд здійснюється за дотриманням відповідними суб'єктами спеціальних норм і правил, а контроль – за діяльністю підконтрольних об'єктів у цілому чи окремими її аспектами» [2, с. 12; 3, с. 605].

Позиція Ю. Ю. Басової ґрунтується на чіткому розмежуванні понять «нагляд» і «контроль», що має важливе значення для формування цілісної системи публічного управління. Вона пропонує критерій організаційної підпорядкованості як один із ключових: нагляд здійснюється щодо суб'єктів, які не перебувають у відносинах підпорядкування, тоді як контроль переважно реалізується всередині ієрархічної структури.

Такий підхід дозволяє логічно пояснити різницю у правовій природі цих явищ: нагляд спрямований на забезпечення законності у діяльності незалежних суб'єктів, тоді як контроль має більш управлінський характер і пов'язаний із оцінкою ефективності та доцільності діяльності підконтрольних об'єктів. Водночас зазначене розмежування не є абсолютно жорстким, що визнає і сама дослідниця, допускаючи можливість здійснення контролю щодо непідпорядкованих суб'єктів, що свідчить про певну гнучкість цієї концепції.

Не менш важливим є підхід Басової до розмежування за змістом і наслідками відповідної діяльності. Вона підкреслює, що нагляд зосереджується переважно на дотриманні спеціальних норм і правил та передбачає застосування заходів адміністративного впливу, тоді як контроль охоплює ширший спектр оцінки діяльності і може завершуватися застосуванням дисциплінарної відповідальності. Це дозволяє зробити висновок, що контроль має більш комплексний характер і спрямований не лише на виявлення порушень, а й на корекцію діяльності суб'єкта.

У контексті регулювання діяльності релігійних організацій така позиція є особливо цінною, оскільки дає можливість визначити межі допустимого втручання держави: нагляд може застосовуватися для перевірки дотримання законодавства незалежними релігійними структурами, тоді як контроль у класичному розумінні виглядає обмеженим через відсутність відносин підпорядкованості. Разом із тим, сучасні виклики, пов'язані з безпекою, можуть розмивати ці межі, що потребує подальшого теоретичного осмислення та законодавчого уточнення.

Дмитрієв Д.А. Зазначає, що «контроль органів державної влади за діяльністю релігійних організацій – це діяльність державних органів, наділених відповідними повноваженнями, яка спрямована на забезпечення законності, виконання та додержання законодавства про свободу совісті, світогляду, віросповідання, а також дотриманням статуту релігійної організації щодо мети й порядку її діяльності. Адміністративний нагляд за діяльністю релігійних організацій – забезпечення виконання загальнообов'язкових норм встановлених як законами, так і підзаконними актами, запобігання вчиненню релігійними організаціями порушень законодавства, прав і законних інтересів громадян, статутних положень та застосування до них заходів відповідальності» [3, с. 605].

Позиція Д. А. Дмитрієва демонструє прагнення до системного розмежування контролю та адміністративного нагляду у сфері діяльності релігійних організацій, водночас надаючи цим категоріям чітке функціональне наповнення. На відміну від підходів, що базуються переважно на критерії підпорядкованості, автор акцентує увагу на цільовому призначенні відповідної діяльності держави.

Контроль у його розумінні спрямований насамперед на забезпечення законності та дотримання спеціального законодавства про свободу совісті і віросповідання, а також внутрішніх установчих документів релігійних організацій. Такий підхід підкреслює, що держава не обмежується лише перевіркою формального виконання норм, а фактично оцінює відповідність діяльності організації її задекларованій меті, що наближує контроль до комплексного інструменту правового впливу.

Водночас адміністративний нагляд у трактуванні Дмитрієва Д.А. має більш превентивний і охоронний характер. Його зміст полягає у забезпеченні дотримання загальнообов'язкових норм, незалежно від внутрішньої організації суб'єкта, а також у запобіганні можливим порушенням і застосуванні заходів відповідальності у разі їх виявлення. Такий підхід дозволяє розглядати нагляд як універсальний механізм державного реагування, спрямований на захист публічних інтересів і прав громадян. Разом із тим, певною мірою простежується перетин функцій контролю і нагляду, оскільки обидві форми діяльності пов'язані із забезпеченням законності та можливістю застосування санкцій. Це свідчить про відносність їх розмежування на практиці та потребу у більш чіткому нормативному закріпленні критеріїв їх відмінності.

У контексті регулювання діяльності релігійних організацій підхід Дмитрієва Д.А. має важливе значення, оскільки він дозволяє обґрунтувати допустимі межі втручання держави у цю сферу. З одного боку, контроль за дотриманням статутних положень і законодавства виглядає виправданим як засіб забезпечення правопорядку. З іншого – надмірне розширення таких повноважень може створювати ризики втручання у внутрішню автономію релігійних організацій, що суперечить принципу свободи віросповідання.

Досліджуючи питання контрольної діяльності щодо осіб, які мають певні релігійні переконання, то варто звернути увагу на «Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави». «Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним

чином не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви (релігійних організацій) і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади; неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою та/або участю церкви (релігійних організацій) [4]. Принцип відокремлення церкви від держави у наведеному розумінні не зводиться до жорсткої ізоляції цих інститутів, а передбачає розмежування їхніх функціональних сфер. Його зміст полягає у тому, що держава не втручається у внутрішні питання релігійних організацій, зокрема у питання віровчення, обрядів чи організаційної структури, тоді як релігійні інституції не впливають на здійснення владних повноважень.

У контексті контрольної діяльності це означає, що держава не має права оцінювати зміст переконань особи або їх «правильність», однак може контролювати зовнішні прояви поведінки, якщо вони мають юридичне значення, зокрема пов'язані з виконанням чи невиконанням встановлених обов'язків.

В даному випадку мова йде про те, коли переконання набувають зовнішнього прояву у вигляді поведінки, що має юридичні наслідки. Якщо особа, посилаючись на свої переконання, відмовляється виконувати встановлені обов'язки, держава отримує підстави для реагування. Але й у цьому випадку контроль спрямований не на перевірку змісту переконань, а на встановлення факту: чи існують законні підстави для такого невиконання; чи дотримано визначеної процедури.

Наприклад, при заміні військового обов'язку альтернативною службою важливим є не оцінювання віри як такої, а перевірка відповідності дій особи вимогам закону. Держава фактично контролює не переконання, а їх юридично значущі наслідки, що дозволяє зберегти баланс між свободою совісті та обов'язковістю правових норм.

Водночас підкреслення можливості співпраці між державою та релігійними організаціями свідчить про більш гнучке, партнерське розуміння цього принципу. Така взаємодія може проявлятися у соціальній, гуманітарній чи освітній сферах і не суперечить ідеї відокремлення, якщо не призводить до привілейованого становища окремих конфесій або нав'язування релігійних поглядів.

У сфері контролю це має практичне значення, так як держава, здійснюючи нагляд за дотриманням законності, повинна діяти нейтрально та однаково щодо всіх суб'єктів, незалежно від їх релігійної належності, водночас допускаючи їх участь у суспільно корисних процесах.

Державний контроль у сфері релігії зазвичай здійснюється через систему правових, адміністративних та наглядових механізмів. Ось основні форми, які існують у більшості країн:

- 1) реєстрація та легалізація релігійних організацій;
- 2) нагляд за дотриманням законодавства релігійними організаціями та особами, які мають певні релігійні переконання;
- 3) фінансовий та податковий контроль;
- 4) експертиза статутів та літератури;
- 5) візовий та міграційний контроль;
- 6) Контроль за освітою та майном.

Першу форму державного контролю над діяльністю релігійних організацій та осіб, які мають певні релігійні переконання (реєстрацію та легалізацію релігійних організацій) варто розглянути з особливою увагою, оскільки саме вона створює спеціальну платформу та основи для релігійної діяльності у будь-якій державі світу.

На нашу думку, у цьому випадку йдеться про одну з основних форм державного контролю – попередній контроль, який здійснюється ще на етапі створення релігійної організації. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» у статті 12 передбачає процедуру реєстрації статуту [5], і саме через неї держава перевіряє, чи відповідає діяльність майбутньої організації вимогам законодавства. Важливо, що при цьому оцінюється не зміст релігійних переконань, а юридичні аспекти – цілі, структура та законність діяльності.

Ми вважаємо, що така форма контролю є виправданою, оскільки дозволяє ще на початковому етапі запобігти можливим порушенням. Водночас вона не повинна виходити за свої межі і перетворюватися на втручання у свободу віросповідання. Тобто держава має діяти обережно: забезпечувати дотримання закону, але не втручатися у внутрішню релігійну сферу.

Наступною формою державного контролю є нагляд за дотриманням законодавства релігійними організаціями та особами, які мають певні релігійні переконання. Ця форма контролю передбачена статтею 29 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [5]. Суть такого нагляду полягає в тому, що будь-яка діяльність, навіть якщо вона обумовлена релігійними переконаннями, повинна здійснюватися в межах закону. Це означає, що держава контролює не саму віру чи переконання, а те, як вони проявляються назовні – у діях, рішеннях або відмові від виконання певних обов'язків. Якщо така поведінка порушує закон або права інших осіб, виникають підстави для втручання. Проте, слід зазначити, що цей контроль має свої межі. Він не може перетворюватися на інструмент тиску чи оцінювання релігійних поглядів. Його завдання – забезпечити дотримання загальнообов'язкових правил, а не впливати на внутрішній світ людини.

Фінансовий та податковий контроль у сфері діяльності релігійних організацій, на нашу думку, є однією з ключових форм державного контролю, оскільки він стосується не віровчення чи внутрішніх переконань, а матеріальної сторони їх функціонування.

Релігійні організації, попри свій особливий статус, залишаються учасниками фінансово-економічних відносин, а тому зобов'язані дотримуватися загальних правил ведення обліку, звітності та використання коштів. У цьому контексті держава здійснює контроль за законністю фінансових операцій, джерелами надходжень та цільовим використанням майна. Нормативну основу такого контролю становить Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який передбачає, що релігійні організації мають право володіти майном, отримувати пожертви та здійснювати господарську діяльність у встановлених межах, що безпосередньо закріплено в статті 18 цього Закону [5].

Саме ця норма встановлює, що релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності, а також може мати в своєму володінні різні об'єкти – культові будівлі, кошти, транспорт, майно соціального і добродійного призначення тощо. Стаття 18 також передбачає, що релігійні організації мають право звертатися за добровільними пожертвуваннями і одержувати їх для забезпечення своєї діяльності, а право власності на майно охороняється законом [6].

Податковий кодекс України також визначає особливості оподаткування неприбуткових організацій, до яких належать і релігійні. Зокрема, для збереження такого статусу вони повинні використовувати доходи виключно для реалізації статутної діяльності та не розподіляти прибуток серед засновників чи членів організації (ст. 133 п. 4.1, ст. 133 п. 4.2, ст. 133 п. 4.3 Податкового кодексу України) [7]. Таким чином, податковий контроль забезпечує дотримання законодавства про неприбутковий статус та запобігає незаконному використанню фінансових ресурсів.

Посідання цих норм формує комплексну систему державного нагляду, яка дозволяє не втручатися у релігійні переконання осіб, але водночас забезпечує законність і прозорість фінансової діяльності релігійних організацій, що важливо для захисту прав членів організацій та державних інтересів.

Зазначені положення демонструють, що держава може здійснювати контроль лише у правовому полі, зосереджуючись на формальних аспектах діяльності, не оцінюючи зміст релігійних переконань і не втручаючись у релігійну сферу понад встановлені законом межі. На практиці фінансовий контроль реалізується через подання звітності, перевірки контролюючих органів, а також аналіз відповідності витрат цілям, визначеним у статуті. Якщо релігійна організація порушує ці вимоги, наприклад використовує кошти не за призначенням або здійснює підприємницьку діяльність поза встановленими межами, це може призвести до втрати статусу неприбутковості або застосування фінансових санкцій.

Водночас важливо підкреслити, що такий контроль повинен здійснюватися з дотриманням принципу нейтральності держави щодо релігії. Це означає, що фінансові перевірки мають бути однаковими для всіх суб'єктів і не повинні використовуватися як засіб впливу на окремі конфесії. Отже, фінансовий і податковий контроль виступає інструментом забезпечення законності та прозорості, не порушуючи при цьому свободу віросповідання, оскільки спрямований виключно на зовнішні, матеріальні аспекти діяльності релігійних організацій.

Важливим елементом державного контролю у сфері релігійної діяльності є візовий та міграційний контроль щодо іноземних релігійних діячів, який має чітке нормативне закріплення у статті 24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [5]. Зміст цієї норми свідчить про те, що законодавець розглядає релігійну діяльність іноземців не лише як прояв свободи віросповідання, а й як діяльність, що підлягає певному державному регулюванню з огляду на інтереси національної безпеки, громадського порядку та дотримання міграційного законодавства.

Передусім, стаття 24 Закону встановлює, що іноземні громадяни можуть здійснювати релігійну діяльність в Україні лише за наявності відповідного запрошення від зареєстрованої релігійної організації та за погодженням із державним органом, який здійснює реєстрацію статуту цієї організації. Такий підхід означає, що держава не допускає неконтрольованого здійснення проповідницької діяльності іноземцями, а пов'язує її з інституційною відповідальністю конкретної релігійної організації.

Фактично це створює механізм опосередкованого контролю, за якого відповідальність за дотримання законодавства покладається не лише на іноземного діяча, але й на суб'єкта, який його запросив. Окрім цього, зазначена норма тісно пов'язана з положеннями міграційного законодавства України, оскільки перебування іноземних релігійних діячів на території держави повинно відповідати загальним правилам в'їзду, виїзду та тимчасового проживання. Це означає, що здійснення релігійної діяльності не звільняє іноземців від обов'язку дотримуватися візового режиму, правил реєстрації місця перебування та інших вимог, встановлених законодавством. У цьому контексті візовий та міграційний контроль виступає не самостійною формою обмеження свободи віросповідання, а інструментом забезпечення законності перебування іноземців в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми б хотіли зазначити, що система державного контролю реалізується через різні форми, серед яких ключове місце займають реєстрація релігійних організацій, нагляд за дотриманням законодавства, фінансовий і податковий контроль, а також візовий та міграційний контроль.

Кожна з цих форм має власне функціональне призначення, однак усі вони об'єднані спільною метою – забезпечення законності без втручання у внутрішню сферу переконань. Особливого значення

набуває фінансовий контроль, який дозволяє гарантувати прозорість діяльності релігійних організацій, та міграційний контроль, що спрямований на впорядкування участі іноземних релігійних діячів у релігійному житті держави.

Таким чином, ефективна модель контролю у досліджуваній сфері повинна ґрунтуватися на поєднанні принципів законності, пропорційності та нейтральності. Держава має забезпечувати дотримання конституційних обов'язків, водночас не допускаючи надмірного втручання у свободу совісті та віросповідання. Подальший розвиток законодавства у цій сфері доцільно спрямувати на уточнення меж контрольних повноважень та формування чітких процедур їх реалізації, що дозволить досягти належного балансу між інтересами держави та правами людини в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4272>
2. Басова Ю. Ю. Контрольно-наглядова діяльність міліції громадської безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 31 с.
3. Дмитрієв Д.А. Контроль і нагляд органів державної влади за діяльністю релігійних організацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2024. С. 604–607.
4. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні (проект). Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. *Національна безпека і оборона*. № 8 (92). 2007. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD92_2007_ukr.pdf
5. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 25, ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
6. Про свободу совісті та релігійні організації. Стаття 18. Власність релігійних організацій. URL: https://protocol.ua/ua/pro_svobodu_sovisti_ta_religiyne_organizatsii_stattya_18_1/?utm_source=chatgpt.com
7. Податковий кодекс України. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17, ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Дата надходження статті: 17.08.2025

Дата прийняття статті: 30.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025